

Pelištejská města starověké Levanty

Philistine Towns of the Ancient Levant

Vladimíra Šilhánková

Abstract:

The Levant have played an important role in the mankind history since the ancient times, because it connected as a continental bridge three continents Africa, Asia and Europe. On that account it was the place, where more than 1.5 million years ago the groups of emigrants from Africa were passing through and who were certainly gradually settling here. In spite of that the development of settlement and urban structures in the Levant is out of the mainstream of research, as the majority of researchers focus on the territory of the ancient Egypt and the territory of Mesopotamia. The main subject of the investigation in this territory are then the researches of the Israeli authorities, which predominantly concentrate on the investigation of the history of the Jewish tribes and besides the Christian biblical studies proving or disproving the historical facts of the Old and New Testament. At the same time in the period of the 1st millennium BC the Levant territory was occupied not only by Jews (and Arabs, as it is today), but by other two ethnic groups – the Phoenicians and the Philistines, who also left the comprehensive material culture here, including the own urban structures. On the basis of the study of archaeological material, pictorial, and literary sources together with the partial own terrain investigation and in the light of the new knowledge of historical sciences, the target is to bring the enlargement of the common theoretical urbanistic knowledge in the segment, which is from the urbanism point of view very interesting, but very little investigated. The aim of this article was, therefore, to chart the development of the main Philistine settlements approx. between the 12th and 7th centuries BCE. It results from the successfully collected data about the Philistine towns that it is necessary to correct the perceptiveness of so-called Sea Peoples as nobody's (and nothing knowing) barbarians to the people of another cultural circle. Otherwise they would not have probably succeeded to renew in a flash the town structures in the newly occupied territories and built up the own relatively big towns founded according to the plan (with an area of several dozen-hectares and a few thousand of inhabitants), which were involved in the international business. It turns out that, apart from other things, the development of town constructions and the direction of the influence of the cultural progress led up to not only from east to west, as it was thought up to now, but it had also the opposite direction, i.e. some achievements of the town culture arose in the west, namely in the Aegean and in the Near East and they were secondarily brought to the Levant, such as, for example, bathrooms with tubs, megaron sanctuaries, and others.

Keywords:

urban development; ancient cities; Iron age; Philistia; Ashdod; Ashkelon; Gaza; Gath; Ecron

ŠILHÁNKOVÁ, Vladimíra (2020). Pelištejská města starověké Levanty.

In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování* 14. ČVUT v Praze, Fakulta stavební. pp. 229–246. ISBN 978-80-01-06893-9. ISSN 2336-7687.

Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uveďte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

1 Úvod a cíl práce

Levanta hrála významnou roli v dějinách lidstva od nejstarší historie, neboť jako pevninský most spojovala tři kontinenty Afriku, Asii a Evropu. Byla proto místem, kudy už před více než 1,5 milionem let procházely skupiny emigrantů z Afriky a tudíž místem, kde se lidé samozřejmě rovněž postupně usídlovali. Přesto stojí vývoj osídlení a urbánních struktur v Levantě mimo hlavní proud bádání, když se většina výzkumníků soustředí na území starověkého Egypta a na území Mezopotámie. Hlavním předmětem výzkumu v tomto území tak jsou bádání izraelských autorit, které se ale v převážné míře soustřeďují na výzkum dějin židovských kmenů a vedle nich křesťanská biblická studia potvrzující či vyvracující historické zprávy Starého i Nového zákona. Přitom v období 1. tisíciletí př. Kr. bylo území Levanty obýváno nejen Židy (a Araby tak, jak je tomu dnes), ale dalšími dvěma etnickými skupinami – Féničany a Pelištejci (biblickými Filištiny), kteří zde rovněž zanechali rozsáhlou hmotnou kulturu vč. vlastních urbánních struktur. S příspěvky k fénické stavbě měst se lze setkat sice sporadicky, a zejména s odkazem na jejich působení v západním Středomoří (např. Rawlinson, 2005 nebo Woolmer, 2019, česky pak jen Moscati, 1975), ucelené práce věnující se Pelištejcům zcela chybí nejen v českém kontextu, ale i celosvětově, o pracích zaměřených na urbanismus a architekturu tohoto svébytného národa ani nemluvě. Možná díky negativním konotacím, které vůči Pelištejcům (Filištinům) vyplývají z biblického odkazu, není pro řadu vědců jejich studium a studium jejich měst a umění dostatečně atraktivní, takže se často nedostali ani do přehledových výběrů věnujících se historickému vývoji stavby měst, architektury či umění, a to ani našich ani zahraničních (namátkou lze vybrat Müller a Vogel, 2013, Pijoán, 1998, Ostrowski, 1996, u nás pak např. Syrový, 1974 či Hruža, 2014). Existují tak jen dílčí studie věnující se některým vybraným aspektům pelištejské kultury např. obchodu (Barako, 2000), keramice a vaření (Ben-Shlomo, 2008) nebo jednotlivým archeologickým nalezištím a nálezům z nich (např. Kogan-Zehavi, 2006, Schloen, 1995, Maier, 2004 či Ussishkin, 2015).

Na základě studia archeologického materiálu, obrazových a literárních pramenů a dílčího vlastního terénního šetření a ve světle nových poznatků historických věd tak jde o to přinést rozšíření obecného teoretického urbanistického poznání v segmentu, který je z pohledu vývoje urbanismu velmi zajímavý, ale velmi málo prozkoumaný. **Cílem článku proto bude zmapovat vývoj hlavních pelištejských sídel v období cca mezi 12. a 7. stol. př. Kr.**

Od studie tohoto typu nemůžeme očekávat nějaký rozsáhlý dopad pro dnešek, nicméně poznání dějin našeho oboru – tedy stavby, rozvoje a fungování lidských sídel, by mělo být dostatečným oprávněním pro vznik tohoto příspěvku, který je dílčí studií v rámci zkoumání vývoje měst starověké Levanty.

2 Pelištejci a Pelištea

Pelištejci byly jedním z tzv. mořských národů, který se objevil na konci doby bronzové (pozdní 12. a rané 11. stol. př. Kr.) a obsadil jižní pobřežní planiny Palestiny zhruba mezi moderním Tel Avivem a Dér el-Balah a zmocnili se tam několika starších Kanaánských měst. Pelištejci jsou obvykle spojováni s národem Peleset, tj. s jednou ze skupin tzv. Mořských národů, které napadly pobřeží Egypta v osmém roce panování Ramesses III (tj. asi v roce 1177 př. Kr.). V souvislosti s rozptýlením Mořských národů se v případě národa Peleset obecně věří, že se usadil v jihozápadní Palestině, kde se pak objevuje v biblické tradici jako Filištin. Jejich původní vlast je nejistá, ale běžně se předpokládá jejich egejský původ, a to na základě řady podobností mezi pelištejskou kulturou a kulturami egejskými, jak bude ještě ukázáno dále i na příkladech urbánních projevů. Tento předpoklad je mj. potvrzen i v Bibli (Amos 9:7), kde se říká, že Pelištejci

přišli z Kréty. Dalším aspektem podobnosti pelištejské a egejské kultury jsou např. skalní hrobky podobné těm, které byly nalezeny v Mykénách. (Bryce, 2009, str. 552-554, Negev, 1999, str. 294 – 296, Bardtke, 1988, str. 176)

Pelištejci se skládali ze tří etnických skupin – Šerdů (Sherdes), Toekerů (Toekers) a vlastních Pelištejců. Jejich primárními středisky byla tři pobřežní města: Aškelon, Ašdod a Gaza. Je známo, že Toekerové sídlili v Šaronu a jejich hlavním městem byl Dór. Podle biblických zpráv Pelištejci obývali i Negev a jejich král Abimelech sídlil v Geraru (Gen. 26:1). Mezi nejvýznamnější pelištejská města zmiňovaná v Bibli patří Gaza, Aškelon, Ašdod, Ekron a Gat, v nichž sídlil panovník, takže tato města pak tvořila tzv. pelištejskou Pentapoli neboli Pětiměstí. Známá jsou i menší pelištejská města jako Ziklag (Ciklag), Timnath (Timna) a pevnost Jabneth (Jabna). (1Sam 27:6, Sd 14:1, 2Let 26:6) Existují rovněž zmínky, že při jejich expanzi na západ a na sever měli posádku i v Gebě (1Sam 13:3) a v Bet Šanu (1Sam 31:12). Archeologické nálezy svědčí o výstavbě měst a čilé ekonomické aktivitě. (Kratz, 2012, str. 81, Negev, 1999, str. 294–296)

obr. 1 – Schematická mapa Pelištejci (ozn. jako Philistia)
Zdroj: Izraelské muzeum

Zjevná pelištejská prosperita vyplývala z velké části z produkce olivového oleje, textilní výroby a výroby železa, napojené na obchodní centra a jejich účast v prosperujícím a rozšířeném dálkovém obchodě. Hmotné pozůstatky a artefakty odkryté na řadě pelištejských míst poskytují důkazy o jejich vysoce vyvinutých architektonických, inženýrských, technologických a řemeslných dovednostech. Ale zatímco pelištejská společnost byla silně urbánní, jejich ekonomika musela být podpořena prosperujícím zemědělstvím, které těžilo z úrodné pobřežní nížiny. Význam zemědělství pro Pelištejce může být patrný i z toho, že začlenili semitského boha obilí Dágana, spolu s dalšími dvěma semitskými božstvy, Aštarot a Baal-zebubem do pelištejského pantheonu. (Bryce, 2009, str. 552-554, Kratz, 2012, str. 81, Negev, 1999, str. 294–296)

Pelištejci se relativně brzy ve své historii snažili rozšířit své území na východ, ve stejné době, kdy Izraelci začali rozšiřovat svá území na západ. To nevyhnutelně vedlo ke konfliktům mezi oběma národy, které vyvrcholily rozhodující porážkou, kterou utrpěli Pelištejci z rukou izraelského krále Davida na počátku 10. stol. př. Kr. I když po této porážce byli Pelištejci vážně oslabeni jako vojenská mocnost, s různým úspěchem pokračovali v sporadickém konfliktu s Izraelci až do posledních desetiletí 8. stol. př. Kr. (Bryce, 2009, str. 552-554)

V pozdějším období bylo několik pelištejských měst zničeno Asyřany. Sargon ve svých Análech popsal své dobytí Ašdodu a dalších měst pelištejské Pentapole. Všechna pelištejská města v té době ve větší či menší míře trpěla vojenskými taženými vedenými Sargonem a jeho dvěma předchůdci. Výsledkem bylo zavedení asyrské suverenity nad celým syro-palestinským regionem až k hranicím Egypta. Sargonův syn a nástupce Sennacherib informoval o dobytí města Ekron a pelištejská města byla vyzvána, aby poskytla stavební materiál a vojáky Asyřanům během panování Sennacheribových nástupců. Po pádu asyrské říše na konci 7. stol. př. Kr. se jižní pobřežní města Palestiny dostala pod egyptskou kontrolu. Krátce nato se Pelištea stala obětí nově vznikajícího novobabylonského impéria. Vojenská tažení, která vedl v regionu babylonský král Nabukadnezar II (604–562 př. Kr.), vedla ke zničení řady pelištejských měst a masové deportaci jejich obyvatel. Babyloňané tak definitivně zlikvidovali pelištejskou civilizaci. Některá města jako Ašdod, Aškalón a Gaza sice byla znovu později osídlena, nicméně to již byla jiná doba a kultura. (Bryce, 2009, str. 552-554)

Pojďme se tedy nyní podívat alespoň na oněch pět základních pelištejských měst a začněme těmi přímořskými.

3 Ašdod (řeky Azotos, dnes Tell Esdúd / Tell Asdád)

Ašdod byl nejsevernějším přímořským pelištejským městem ležícím 45 km jižně od současného Tel Avivu a 35 km severně od Gazy. Město leželo asi 4 km směrem do vnitrozemí, na někdejší hlavní obchodní silnici procházející judejskou pobřežní rovinou. Lokalita se dnes jmenuje Tell Asdád a tvoří ji 22 m vysoký pahorek s citadelou a dolním městem. (Prosecký, 1999, str. 41)

Nejstarší pozůstatky osídlení spadají již do chalkolitu a rané doby bronzové a první opevnění se zde objevuje ve střední době bronzové. Do tohoto období patří dochované fragmenty masivní zdi z nepálených cihel a pozůstatky brány s přímým přístupem, která je datovaná do 2. poloviny 17. stol. př. Kr. V tomto období bylo patrně osídleno jen temeno návrší - pozdější akropole o velikosti přibližně 8 ha. V následujícím období pozdní doby bronzové (cca 1450 – 1230 př. Kr.) se ve městě objevují cihlové budovy s kamennými podezdívkami, s dlážděnými dvory nebo ulicemi a později i veřejné budovy s tlustými zdmi. Z citadel se město rozrostlo do tzv. Dolního města, které mělo velikost přes 32 ha. Jižně od akropole bylo částečně opevněno zdmi z nepálených cihel postavenými na vysoké kamenné podezdívce. V omítnuté (vymazané) cisterně nalezené v jedné z budov se shromažďovala dešťová voda ze střech. Toto město zaniklo požárem na konci 13. stol.

př. Kr., a tak přechod mezi pozdní dobou bronzovou a dobou železnou je patrný díky silné požárové vrstvě. (Negev, 1999, str. 41-43)

Následující fáze je již počátkem pelištejského osídlení v Ašdodu. Pelištejci se zde objevují jako menší skupina kolem r. 1200 př. Kr. a osidlují jen část původního kanaánského města. Druhá, větší vlna Mořských národů, jejichž součástí Pelištejci byli, přichází do Ašdodu až v 1. čtvrtině 12. stol. př. Kr. Na citadele byly zjištěny dvě pelištejské vrstvy. Ve spodní našli archeologové pelištejskou pevnost, jejíž zdi se zachovaly do výše 2 m. Tato pevnost pochází z 11. stol. př. Kr. Zdá se, že byla zničena v 10. stol. př. Kr. (Nicméně za krátký čas po svém zničení bylo město znovu obydleno.) Druhá zástavba, ovšem s úplně změněným půdorysem, vyrostla na zbořeninách v 7. stol. př. Kr. a přetrvala až do 7. stol. př. Kr. (Jepsen, 1987, str. 118, Bardtke, 1988, str. 178-179, Negev, 1999, str. 41-43) Při průzkumu uspořádání zástavby na této citadele si nelze nepovšimnout podobnosti s pelištejským chrámem v Ekrónu (viz. níže), a tak je třeba zvážit i možnost, že citadela plnila (i) náboženskou funkci.

obr. 2 – Ruiny citadely v Ašdodu
Zdroj: Biblewalks.com 2020

V polovině 11. století př. Kr. se pelištejské město rozrostlo mimo oblast Akropole. Z tohoto období byly nalezeny hrncířské pece v oblasti ohraničené hradební zdí. Šlo tedy o hrncířskou čtvrť, která byla patrně používána po mnoho století. Fortifikace byla tvořena z cihelné zdi o šířce 4,5 m zesílené na některých místech kameny a branou o rozměrech cca 14 x 18 m chráněnou dvěma masivními věžemi. Brána byla zbořena v 1. pol. 10. stol. př. Kr. Pravděpodobně v době závěru panování krále Davida a v průběhu expanze faraona Siamona kolem roku 960 př. Kr. byl Ašdod po nějakou dobu neopevněný. K obnově fortifikace došlo až v průběhu doby železné. Nová brána byla postavena jižně od té původní. Byla také cihelná, postavená na kamenném základu, jako její předchůdkyně. Brána sestávala ze dvou věží, v nichž bylo po třech místnostech. Rohy věží byly zesíleny

opracovanými i neopracovanými kameny. Brána měřila 20,5 x 18,5 m a byla hluboká 4,5 m. Hradba sousedící s branou od severu byla 8,5 m široká. Šlo o obvyklý systém struktury brány, která byla užívána v průběhu doby železné na mnoha místech Palestiny. (Negev, 1999, str. 41-43)

Pelištejci v Ašdodu vybudovali velmi dobře naplánované město. Při vykopávkách v roce 2006 byly odkryty stavební pozůstatky pelištejského osídlení většinou z 10. - 8. stol. př. Kr., které zahrnovaly zdi postavené z obdélníkových hlíněných cihel a fragmenty keramiky. V jednom segmentu města byla jedna z budov zakončena apsidální strukturou. V její severní části byla řada místností a velká hala s dvěma kamennými patkami zjevně základy pod sloupy podpírajícími střechu. (Negev, 1999, str. 41-43) Popis této struktury odpovídá popisu pelištejských chrámů, takže se můžeme domnívat, že se jednalo o pelištejský chrám. V Ašdodu byl jako hlavní bůh uctíván Dagán v jehož chrámu stála i jeho socha. Ve starém zákoně (1Sam 5:2-5) se vypráví o tom, že do něho Pelištejci uložili ukořistěnou Archu úmluvy. V hlavním prostoru chrámu se nacházela cihelná struktura, patrně oltář. (Prosecky, 1999, str. 41)

obr. 3 – Celkový pohled na vykopávky v Ašdodu
Zdroj: Negev, 1990, str. 41

Z 8. stol. př. Kr. pochází velká veřejná budova, pravděpodobně asyrský palác, postavená na čtvercovém pódium o rozměrech 11 x 11 m a výšce 9,2 m. Palác a pódium byly postaveny ze stejných kvádrových hnědočerných nepálených cihel (o rozměrech 0,38 x 0,38 m a výšce 0,1 m). Východní strana pódia se zachovala do své plné výšky (přibližně 2 m). Budova, resp. palác, zahrnovala velké nádvoří, které na severu obepínala zeď z nepálených cihel. Byl postaven na vrcholu výplně, a ne nad pódium, což naznačuje, že část budovy a určité nádvoří byli založeny nad výplněmi, které byly záměrně uloženy pro tento účel. Tři protáhlé sály, orientované ve směru východ-západ a vymezené zdmi,

byly vystaveny jižně od nádvoří. Podlaha se skládala ze čtvercových šedých nepálených cihel. Poblíž byla objevena zeď z nepálených cihel o šířce 5 m, orientovaná rovněž východozápadním směrem. Ze severu k ní přisedaly další zdi z nepálených cihel o šířce 1,2 m postavené na vrcholu pódia. Stěny tvořily čtyři protáhlé místnosti, které pravděpodobně sloužily jako sklady v suterénu paláce. Jedna z místností byla zničena intenzivním požárem. Dále byla odkryta část pódia, překrytá zbytky zdí, které vymezovaly palác od západu. Ve východní části areálu byly objeveny dvě omítnuté místnosti, které obsahovaly jednu kamennou a dvě keramické vany. Ve východní místnosti, zcela pokryté vodovzdornou omítkou, byla nalezena další keramická vana. Vana byla ze všech stran vyztužena malými kameny spojenými sádro. Jedná se o první důkaz existence koupelny s vanou v této oblasti. Budova fungovala pravděpodobně i později v 7. stol. př. Kr. a prošla několika úpravami. Nad základy stávajících zdí budovy byly přidány další zdi tvořené čtvercovými tmavě hnědými hlíněnými cihlami, které byly větší, než u předchozí vrstvy (0,42 m) a pískem naplněnými mezerami. Z této stavby se zachovala dlouhá chodba pravděpodobně pokrytá klenbami z pálených hlíněných cihel. (Kogan-Zehavi, 2006)

obr. 4 – Vykopávky koupelny s vanou
Zdroj: Kogan-Zehavi, 2006

Pelištejská města si zachovala nezávislost na Izraeli i v době královské, teprve asyrský král Sargon II. si je roku 711 př. Kr. podmanil a zřídil tu provincii své říše, jejímž středem byl právě Ašdod. Proto se město stalo cílem útoku faraona Psammetéka I. Z perského období se mnoho pozůstatků nedochovalo, v této době ale docházelo k mísení obyvatelstva. Nehemiáš (13:23-24) píše: „V té době jsem také viděl, jak si Židé berou ženy z Ašdodu a také Amonky a Moábky. Jejich děti místo židovsky mluvily napůl ašdodsky anebo jazyky ostatních národů.“ To pravověrné židovské proudy odmítaly a bylo to mj. také důvodem pro opakované útoky Izraelců, zejména Makabejských, na Ašdod. Jak zmiňuje např. 1Mak (10:84) „Jonatan Ašdod i okolní osady vypálil a vyplenil. Spálil rovněž Dagánův chrám i s těmi, kdo v něm hledali útočiště.“ Makabejci pak město zničili ještě Janem Hyrkánem (1Mak 16,9-10) na konci 2. stol. př. Kr.

V helénistickém a římském období město opět rozkvetlo a sloužilo jako administrativní centrum a nazývalo se Azotos. V té době šlo vlastně o dvojměstí Azotos Paralus – Přímořský, kde se nacházel i starověký přístav - Azotos Esogeius - vnitrozemský Ašdod. V této době si Ašdod podržel helénistickou strukturu a město bylo velmi důkladně rozplánováno, kdy hlavní budovy očitě lemovaly agoru. V jedné prozkoumané budově byl v jednom rohu kamenný oltář a dva další miniaturní oltářičky poblíž, což dosvědčuje, že toto místo sloužilo i jako kultovní centrum. K destrukci, po které se již nikdy město neobnovilo do významnější podoby, došlo v průběhu prvního (židovského) povstání v roce 67 po Kr. (Negev, 1999, str. 41-43)

4 Aškelon (Tell el-Chadra)

Aškelon, který byl jedním z nejstarších, největších a nejvýznamnějších měst na jihozápadním pobřeží Středomoří, leží 20 km jižně od Ašdodu a stejně tak je vzdálený od jižněji položené Gazy. Nejstarší pozůstatky lidského osídlení zde spadají až do období neolitu a ví se, že tell byl osídlen i ve střední době bronzové. Nejstarší dochované písemné zmínky o Aškelonu ve formě názvu „Ascanu“ se datují do 19. st. př. Kr. Město v té době mělo zřejmě kanaánské obyvatelstvo. Historie města z kanaánského období není zcela známá, nicméně dle Schloena (1995, str. 1-3) byly z tohoto období, tj. ze střední doby bronzové, odkryty imponující brány a hradby z nepálených cihel. Místo mohlo být obydleno i dříve, ale Kanaánci střední doby bronzové dali Aškelonu jeho trvalou podobu tím, že město opevnili. Byla zde nalezena nejstarší známá klenutá brána na světě datovaná do 20. - 19. stol. př. Kr. Horní část oblouku se zhroutila už ve starověku (což vysvětluje, proč byla brána vyplněna, a tím v podstatě zachována), a tak lze určit původní rozměry vchodu do města a rekonstruovat její původní vzhled. Brána je téměř 20,5 m široká, tedy tak, aby s ní snadno mohl projet vůz doby bronzové, a její výška byla přes 3,5 m. Brána byla lemována věžemi z nepálených cihel, které jsou dnes zachovány do výšky přes 6 m, což naznačuje, že existovalo druhé (a možná i třetí) patro nad branou. V nejranější fázi byl klenutý průchod branou tak dlouhý, že od místa vstupu vně města až k místu výstupu uvnitř města, byla mezi vnitřními a vnějšími oblouky postavena kamenná valená klenba, která byla pokrytá bílou omítkou. Tato klenba byla potřeba k podpoře nástavby brány a je to nejstarší taková klenba, která kdy byla nalezena. Tato masivní, opevněná brána byla jen malou částí obranného systému kanaánského Aškelonu. Brána byla postavena do velké zdi z nepálených cihel, která stála na obrovském hliněném valu, který tvořil kilometr dlouhý půlkruh obklopující celé město – s výjimkou mořské strany, která byla chráněna přirozeným útesem. Zdá se, že město v této době dosáhlo své maximální velikosti necelých 61 ha již na počátku 2. tis. př. Kr. Glacis a vnější strana hradby byly zpočátku z nepálených cihel, ale v pozdější fázi byly přestaveny z neopracovaných kamenů utěsněných hladkou vrstvou hlíny. V roce 1550 př. Kr. dosáhl nepřetržitě přestavovaný val výšky přes 15 m a byl ve své základně přes 20 m široký. Na vnější straně strmě stoupal pod úhlem 40°. Byla to imponující obranná konstrukce proti útočníkům. Během kanaánského období stoupala z nedalekého přístavu na hradbu k braně více než 6 m široká cesta. O poslední fázi kanaánského osídlení Aškelonu během pozdní doby bronzové (1550-1200 př. Kr.) ale víme stále poměrně málo.

obr. 5 – Pozůstatky kanaánské klenuté brány
Zdroj: Schloen, 1995, str. 2

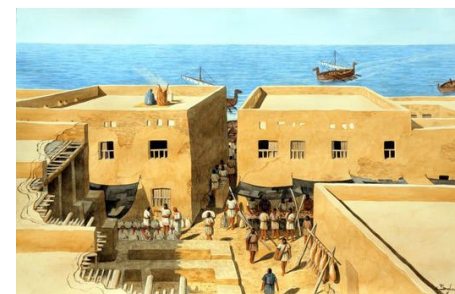

obr. 6 – Obrazová rekonstrukce opevnění
kanaánského Aškelonu
Zdroj: Schloen, 1995, str. 3

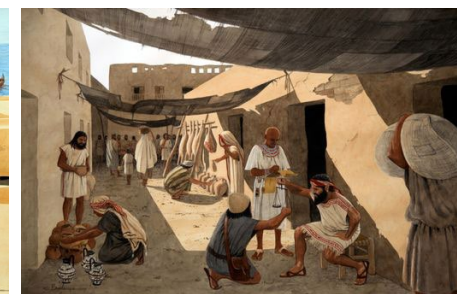
Z přelomu pozdní doby bronzové a doby železné se našla požárová vrstva, která snad podává svědectví o dobytí města Pelištejci, kteří město získali ve 12. stol. př. Kr. Za krátký čas po svém zničení bylo město znovu obydleno. Nejstarší pelištejský Aškelon leží v jižním čtvrtku městského obvodu. (Bardtke, 1988, str. 182, Prosecký, 1999, str. 41, Jepsen, 1987, str. 118, Negev, 1999, str. 43-44)

Během Pelištejského období se město rozrostlo na jedno z pěti pelištejských „velkoměst“ a na největší pelištejský přístav. Pelištejci přestavěli kanaánskou rampu a glacis a poblíž brány ze střední doby bronzové postavili masivní věž z nepálených cihel, jejíž základna měří 10,5 x 6 m. Ačkoli pelištejské opevnění nebylo odkryto celé, zdá se, že pelištejské město bylo stejně velké jako kanaánské, tj. přes 60 ha, což je v souladu s tím, co víme o sofistikované městské kultuře Pelištejců. Moc a prosperita pelištejského Aškelonu zůstala zachována po celou dobu železnou. Izraelské kmeny si Aškelon nikdy nepodmanili, a to s výjimkou krátké izraelské nadvlády v době panování králů Davida a Šalomouna. Jak poznamenává Josephus (3.10,12) Židé jej vždycky měli v nenávisti. Není proto divu, že Aškelon byl mohutně opevněn. (Schloen, 1995, str. 4)

Město bylo úplně zničeno babylonským králem Nabukadnezarem II. v roce 604 př. Kr. Paradoxně tato zkáza nám dává příležitost rekonstruovat životy obyvatel Aškelonu před Nabukadnezarovým dobytím. V jedné oblasti vykopávek poblíž moře byl odhalen bazar nebo tržiště. Řada obchodů poblíž malého náměstí obsahovala velké množství rozbité keramiky. (Schloen, 1995, str. 4)

obr. 7 – Obrazová rekonstrukce Aškelonu
ze 7. stol. př. Kr.
Zdroj: Balage Balogh Archaeology Illustrated

obr. 8 – Obrazová rekonstrukce tržiště v Aškelonu
v roce 610 př. Kr.
Zdroj: Balage Balogh Archaeology Illustrated

Jako Colonia Ascalon liberata et foederata město dále rozkvetlo v římské době, kdy bylo kosmopolitním centrem s velkou židovskou komunitou, a bylo jedním ze tří největších obchodních center v zemi. Město zaujímal rozlohu téměř 65 ha, i když jeho nejstarší část byla na ploše jen 6 ha. Městskými božstvy byla místní bohyně Atargatis nebo Derketo, dále pak Isis, Apollón a Herakles. Z Aškelonu pocházel Herodes Veliký (74 př. Kr. až 4 po Kr.), který ve městě nechal postavit řadu paláců, chrámů a velkou stou. Josephus (1.422) zmiňuje, že „Aškalónským postavil [Héródés] lázně a nákladné studně, k tomu sloupové ochozy podivuhodného díla a velikosti“. Ve městě byly objeveny další objekty z římské doby jako bouleuterion (sněmovna), přes 100 m dlouhá budova s divadelním uspořádáním na svém jižním konci. Do zasedací síně se vcházelo přes velké nádvoří, které bylo obklopené kolonádami na všech stranách. Sloupy byly v korintském stylu a byly 7,5 m vysoké. (Negev, 1999, str. 43-44) Město vzkvétalo i v dalších dobách a postupně měnilo svůj charakter s nově přicházejícími etnickými skupinami a zůstalo tak živým až do dnešních dnů.

5 Gaza (akadsky Hazzatu, Azzatu, dnes Tell el-Adždžúl / Tell al-Ajjul)

Gaza, nejjižnější město pelištejské Pentapole, byla významným městem na cestě ze Sýrie přes Palestinu do Egypta a byla to také poslední zastávka před vstupem na poušť, takže měla zcela stěžejní význam na karavanních cestách již od nejstarších dob. Původní město se nacházelo 5 km od Středozemního moře. Středověké a moderní město stojí nad městem starověkým, takže zmínky starověkých autorů o jeho uspořádání není vždy jednoduché pochopit, protože se nemůžeme opřít o archeologické nálezy. Vykopávky zde byly provedeny pouze ve 20. letech 20. stol. a výzkum pozůstatků starověkého města je velmi omezený, a to nejen z výše uvedeného důvodu trvalého osídlení lokality, ale i kvůli pokračujícím politickým turbulencím v regionu. (Bryce, 2009, str. 250-251, Negev, 1999, str. 151–152)

Skrovné vykopávky poskytly důkazy pro osídlení ve střední a pozdní době bronzové, tj. v období asi 2200-1400 př. Kr. Sídliště starší fáze tedy asi 2200-1800 př. Kr. zatím nebylo zachyceno, známe ale dvě pohřebiště z té doby lišící se ritem. Později (asi 1800-1500 př. Kr.) tu vzniklo město opevněné mohutnou hradbou a vnějším glacis (strmě zešíkmeným zemním valem, který měl sloužit k co největšímu zpomalení pohybu možných útočníků, kteří by tak byli vystaveni střelbě s vrchu hradeb). Ve středu města byla zjištěna významná stavba, pravděpodobně palác. V pozdní době bronzové je doloženo jen relativně skromné osídlení. (Bryce, 2009, str. 250-251, Negev, 1999, str. 151–152)

V písemných záznamech je Gaza poprvé potvrzena v 15. stol. př. Kr. mezi asijskými územími dobytými faraonem Tuthmosem III. a je zmiňována jako Hazzatu nebo Azzatu, později jako Azrati, hebrejsky Aza a řecky Gaza. Město i region, v němž město leželo, byl později podroben četným egyptským válečným tažením, což bylo důsledkem jeho životně důležité strategické pozice. V polovině 14. stol. př. Kr. zmiňují texty z El Amarny toto město jako egyptské administrativní centrum. Před vpádem Pelištejců měla Gaza zřejmě semitské obyvatelstvo (Dt 2:23, Joz 11:22), které si noví obyvatelé podrobili a splynuli s ním. V době izraelských soudců a na počátku izraelské královské doby tvořila Gaza výchozí bod pro pelištejské vpády do Izraele, a naopak první místo, kam směřoval izraelský útok proti Pelištejcům. Ve 12. století př. Kr. se Gaza stala jedním z pelištejských měst a nejjižnějším městem pelištejské Pentapole a kultovním centrem pelištejského boha Dagona. (Bryce, 2009, str. 250-251)

V 1. tis. př. Kr. písemné záznamy naznačují, že o město bylo opakovaně bojováno. Jsou zmínky, o tom, že padlo do izraelských rukou v době krále Davida, dále, že je dobyl asyrský král Tiglath-pileser III. v roce 734 př. Kr. o několik desetiletí později zase judský král Ezechiáš (2Kr 18:8) (ten ale jen na krátkou dobu) a konečně bylo dobyt faraonem

Nechechem II. v roce 609 př. Kr. (opět ale jen na krátkou dobu). Během následujícího perského období (tj. v 6.–4. stol. př. Kr.) byla Gaza významnou královskou pevností s vlastní autonomií. Herodotos (2.159) se o ní zmiňuje pod názvem Cadytis, což znamená, že i v jeho době byla významným městem. (Bryce, 2009, str. 250-251, Prosecký, 1999, str. 104)

Když Alexandr Veliký vtáhl do Palestiny v roce 332 př. Kr., bylo to jediné město v regionu, které se mu odmítlo podřídit. V důsledku toho Alexandr Gazu oblehl a dobyl, a obyvatelstvo pak prodal do otroctví. Po jeho smrti se nejprve Gaza dostala pod kontrolu Ptolemaiovců, kteří ji využívali jako severní základnu jejich říše, ale v roce 198 př. Kr. byla dobytá seleukovským králem Antiochem III. a začleněna do seleukovského panství. (Bryce, 2009, str. 250-251)

V 1. stol. př. Kr. a v 1. pol. 1. stol. po Kr. byla Gaza hlavním přístavním městem Nabatejců, kam přicházely karavany z Petry a z Eilatu od Rudého moře. V roce 96 př. Kr. na město zaútočil hasmonejec Alexandr Jannaios a poté, co se jeho obyvatelé nedočkali pomoci nabatejského krále Arety II. ho dobyl a pobožil. Na čas se Gazy zmocnili i Makabejci (1Mak 11:61n), ale Pompeius jí vrátil svobodu, samozřejmě pod římským dohledem. Za Pompeia tedy došlo k nové obnově města, kdy město bylo znovu založeno a přestavěno v římském stylu. V tomto období město vzkvétalo a dostávalo se mu podpory od řady římských císařů, zejm. od Hadriána. Ten nechal ve městě postavit řadu chrámů, mj. i hlavnímu městskému bohu, kterým zde byl Marnas. Další chrámy byly věnovány Diovi, Heliiovi, Afroditě, Apolónovi, Athéně a místnímu bohu Tychovi. Tento rozkvet města pokračoval i v byzantském období a jak již bylo míněno výše město zůstává živým až do dnešních časů. (Negev, 1999, str. 151–152, Prosecký, 1999, str. 104, Bryce, 2009, str. 250-251)

6 Gat (asyrsky Gimtu, dnes Tell es Safi, hebrejsky Tel Zafit)

Identifikace Gatu (což hebrejsky znamená "vinný lis") není jednoduchá. O jeho lokaci se dlouho vedly spory, protože různí vědci jej situovali na různé tely na příbřežní planině. Dnes se povětšinou předpokládá, že Gat je totožný s místem známým jako Tell es Safi, který leží v příhodné poloze mezi Ekronem, Libnahem a Lachišem přibližně na půli cesty mezi Jeruzalémem a Aškelonem, na hranici mezi jižní pobřežní planinou Izraele a podhůřím Judeji. Během různých období se osada rozšířila na temeni a částečně i na svazích pahorku a na severní straně i v oblasti mezi dolní částí pahorku a údolím Elahu. Na Tell es Safi byly identifikovány tři sídelní vrstvy. Nejstarší z nich spadá do doby 3000–1800 př. Kr. a je označovaná jako „předizraelská“ a lze ji považovat za kanaánskou. Druhá vrstva z období 1800–1000 př. Kr. je označovaná jako „pozdě předizraelská“ a pravděpodobně obsahuje nejen kanaánskou, ale i pelištejskou periodu. Třetí vrstva je pak datována do období 700–550 př. Kr. a je již izraelská. (Negev, 1999, str. 151, Ussishkin, 2015, str. 29)

obr. 9 – Letecký pohled na Tell es Safi
Zdroj: Maier, 2013

Z rané doby bronzové, existují důkazy o velkém městském sídlišti, které se podobá ostatním městským lokalitám v jižním Kanaánu té doby. Ze střední doby bronzové byly v blízkosti vrcholu tellu nalezeny pozůstatky impozantního opevnění skládajícího se z kamenné hradby, věže a sypané hradby – glacis. Pozůstatky z pozdní doby bronzové jsou také působivé a potvrzují existenci kananejského města Gat, které je zmíněno v dopisech z El-Amarny. Nálezy z tohoto období zahrnují velkou, zdánlivě veřejnou budovu a kultovní prvky. Toto město bylo zřejmě zničeno na konci pozdní doby bronzové, s největší pravděpodobností s příchodem Pelištejců. (Maier 2004, str. 319)

Během doby železné se Gat stal jedním z měst pelištejské Pentapole. Pelištejci se zde usadili již v první fázi své invaze do Levanty cca 1175 př. Kr. Jsou zde patrné důkazy o postupné transformaci Pelištejců, z ne-místní (pravděpodobně egejské) kultury, na kulturu místní. Tento proces, který je nazván „akulturace“ nebo „kreolizace“, lze zde vidět v různých aspektech pelištejské kultury doby železné. Opevněná rozloha Gat doby železné se odhaduje na 40 až 50 ha, ale zastavěná část města byla patrně výrazně menší, protože některé opevněné části, např. svahy pahorku, byly jen těžko zastavitelné. Z nejistoty týkající se velikosti skutečně zastavěného území pak vyplývá i nejistota ohledně počtu jeho obyvatel. Obyvatelstvo Gat se tak v době železné odhaduje mezi cca 3 a 12 tisíci lidmi. (Ussishkin 2015, str. 131)

Zvláště důležité v Gat jsou nálezy z 10. - 9. stol. př. Kr., neboť umožňují studium celého vývoje pelištejské kultury, protože v jiných pelištejských lokalitách jako je Ekron, Ašdod nebo Aškelon nejsou nálezy z této doby dobře zastoupeny. V Gat byl z té doby objeven pelištejský chrám. Stavba chrámu měla ve svém středu dva velké sloupy a vnější stěny, na kterých byly umístěny různé kultovní objekty. Hned vedle chrámu byla nalezena metalurgická dílna. (Maier, 2013) Architektonické uspořádání chrámu se dvěma centrálními sloupy (pravděpodobně shodné i v dalších pelištejských městech, jak

dokládají např. nálezy z Qasile) se odrazilo i v biblickém příběhu o Samsonově smrti situovaném do Gazy (Sd 16:26,29), kde Samson žádá „nech mě sáhnout na sloupy, které drží tenhle chrám“ a „pak nahmatal oba prostřední sloupy, které držely chrám, a opřel se o ně, pravicí o jeden a levicí o druhý“ Dále byla v Gat objevena 4 m široká kamenná hradba, která oklopovala akropoli, zatímco předměstí byla patrně neopevněná. (Maier, 2004, str. 321)

obr. 10 – Vykopávky chrámu v Gat
Zdroj: Maier, 2013

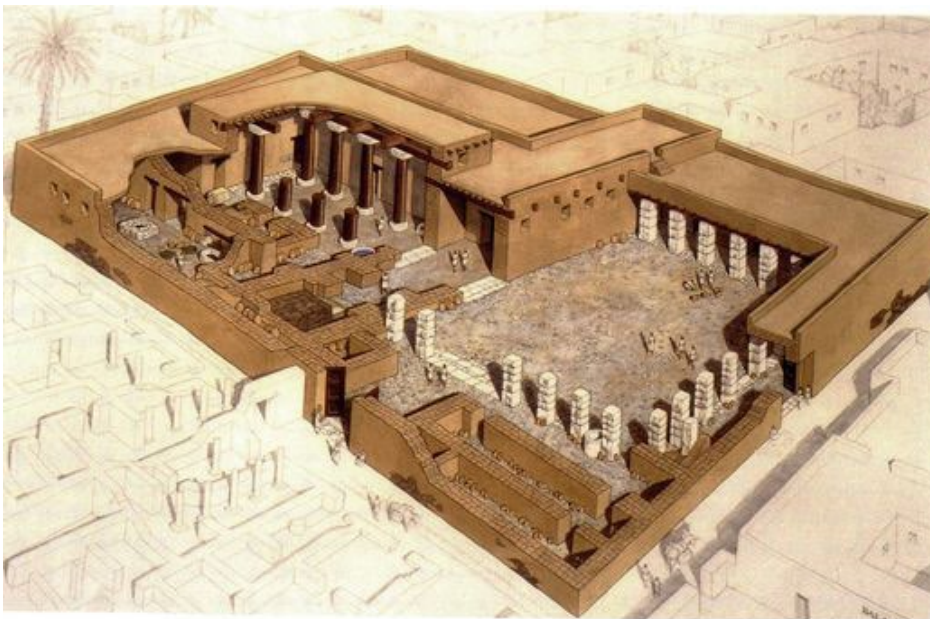
Na Gat se často odkazuje Starý zákon, a to i na jiných místech, než bylo výše zmiňováno např. jako na domov fílištínského šampiona Goliáše (1Sam 17:4,23) nebo jako na město, do kterého byla poslána Archa úmluvy (1Sam 5:8 atd.). Podle 2Kr (12:17) byl Gat napaden a okupován aramejským králem Chazaelem v druhé polovině 9. stol. př. Kr., před jeho útokem na Jeruzalém. Důkazy o destrukci jsou patrné i v archeologických nálezech, stejně jako důkazy o rozsáhlém obléhacím systému, který byl nalezen kolem města a který zřejmě souvisí s touto událostí. Tento obléhací systém skládající se z umělého obléhacího příkopu, související bermy (úzké terasy podél tohoto příkopu) a dalších prvků je v současné době nejstarším známým příkladem starověkého obléhacího systému a dopovídá obléhací technologii popsané ve Starém zákoně (2Pa 26:15). Přestože místo bylo osídleno i později, již nikdy nenabýlo svého významu a jeho obyvatelstvo bylo jen sporadické. (Maier, 2004, str. 324)

7 Ekrón (Akkaron assyrsky Amqarruna, dnes Tel Miqne / Khirbet El-Muqanna)

Posledním z pěti největších pelištejských měst byl Ekron, který byl identifikován s lokalitou Tel Miqne (Khirbet El-Muqanna) nacházející se 18 km severovýchodně od Ašdodu a 37 km jihozápadně od Jeruzaléma, v místě, kde se judská vrchovina setkává

s pobřežní planinou; což tedy znamená, že Ekron ležel na hranici oddělující Pelišteu od Judeje. (Bryce, 2009, str. 217-218, Negev, 1999, str. 125–126)

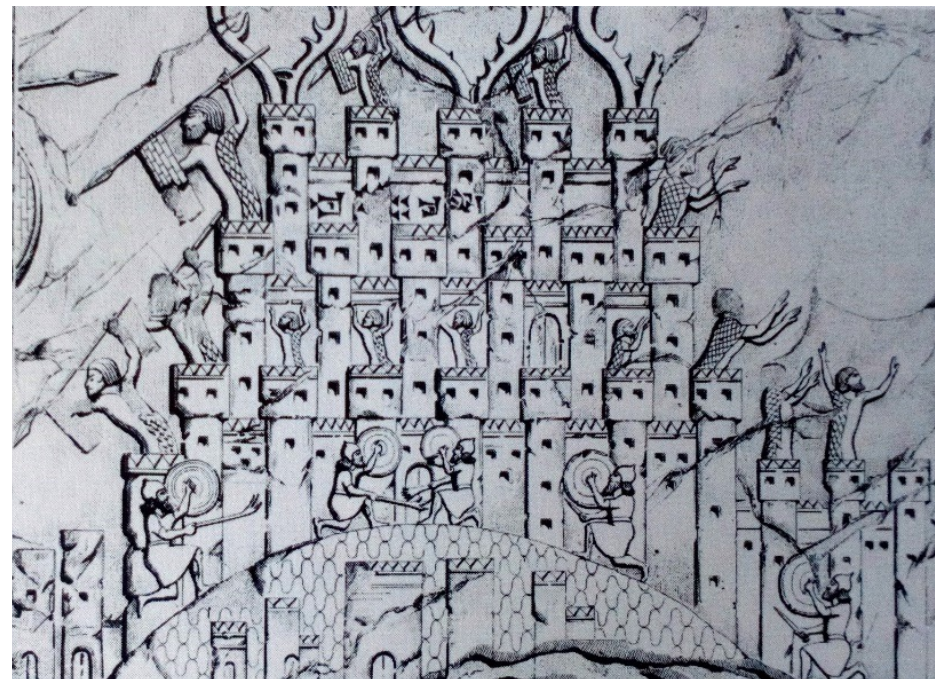
Bylo zde identifikováno jedenáct sídelních vrstev, z nichž první čtyři spadají ještě do chalkolitu, tj. do 4. a 3. tis. př. Kr. Našly se zde důkazy o osídlení ve střední době bronzové, a to zejména pozůstatky fortifikace obklopující horní i dolní část sídliště. Zdá se, že kanaánské město v pozdních fázích doby bronzové bylo neopevněné a omezilo se jen na horní část sídlištního areálu. Existují důkazy o obchodních vazbách na Anatolii, Kypr a egejský svět. Je zde patrný i egyptský vliv. Ekron byl zničen požárem na konci pozdní doby bronzové, pravděpodobně v souvislosti s invazí mořských národů přes Sýrii a Palestinu. V rané fázi doby železné bylo město přestavěno a obsazeno Pelištejci. Město z této doby se skládalo z horní části přibližně 4 ha rozsáhlé části a dolní části, která pokrývala v největším rozsahu celkem přibližně 30 ha. Znovuopevněním, které představují 4 m široké městské hradby z nepálených cihel na kamenné podezdívce, pak zahrnuje obě části sídliště, tedy horní i dolní město. Ekron se v té době stal jedním z pěti měst Pelištejské Pentapolis. Jedním z jeho nejvýznamnějších architektonických prvků byl komplex budov, ať už chrám nebo palác, s megaronovým uspořádáním a centrálním krbem, připomínajícím architekturu mykénské paláce, což opět potvrzuje názor, že Pelištejci byli egejského původu. Do konce 11. stol. př. Kr. je rovněž datovaná stavební struktura se dvěma místnostmi postavená z cihel a dlážděná valouny. Další dochovaná stavba měla pravděpodobně kultovní význam. (Bryce, 2009, str. 217-218, Negev, 1999, str. 125–126) Podle 2Kr (1:2) se zde nacházel chrám a věštitelna boha Baala-Zebuba.

obr. 11 – Pelištejská svatyně ze 7. stol. př. Kr.
Zdroj: Balage Balogh Archaeology Illustrated

Město bylo v průběhu 10. století př. Kr. opuštěno a znovu osídleno o století později. Jeho zničení a následná skromná reokupace byly spojeny s obdobím izraelské nadvlády, přerušené tažením faraona Šešonka I. Nejvýznamnější stavbou z tohoto

období jsou kamenné městské hradby a brána se dvěma místnostmi na každé straně. V následující fázi, tj. v době železné II, která trvala přibližně 300 let, až do pozdního 8. stol. př. Kr., byl Ekron jen malým sídlem v horní části telu. Tato fáze existence Ekronu byla náhle ukončena koncem 8. stol. př. Kr. příchodem Asyřanů. Sargon II. město oblehl někdy kolem roku 712 př. Kr. a následně je v roce 701 př. Kr. dobil Sargonův nástupce Sennacherib. Ekronští obyvatelé poté svrhli svého (zřejmě proasyrského) krále Padiho z trůnu a vydali ho judskému králi Ezechiášovi, který ho držel v zajetí v Jeruzalémě. Po svém odvetném tažení Sennacherib vrátil Padiho na trůn a Ekron pak začlenil do Asyrské říše. (Bryce, 2009, str. 217-218, Negev, 1999, str. 125–126)

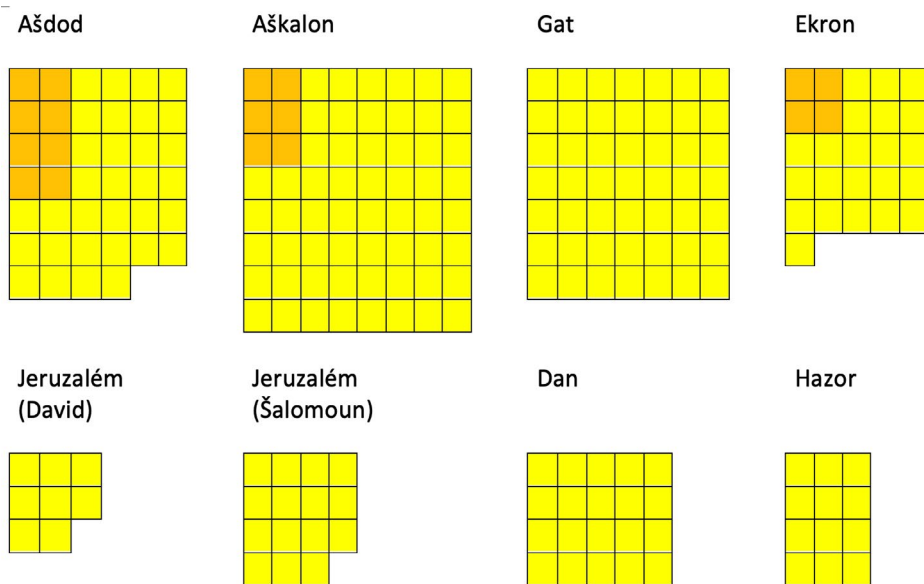
obr. 12 – Reliéf z paláce Sargona II. zobrazující útok asyřanů na Ekron
Zdroj: Negev, 1999, str. 126

Pod asyrskou nadvládou byl Ekron podstatně přestavěn a dosáhl své maximální velikosti přestavbou horního i dolního města. Během této fáze se stal hlavním centrem pro výrobu olivového oleje v západní Asii, jak dokládají pozůstatky velkého městského „průmyslového“ obvodu specializovaného na výrobu olivového oleje o výrobní kapacitě až 500 tun, které se našly podél vnitřní strany městských hradeb. V posledních desetiletích 7. stol. př. Kr. v souvislosti se slábnutím asyrské říše se Ekron dostal pod egyptskou nadvládu. Následně byl zničen Babylóňany v roce 603 př. Kr., během tažení babylonského krále Nabukadnezara II. Po dlouhém období opuštěnosti následovalo příležitostné osídlení v římském, byzantském a středověkém období. Např. Eusebius už o něm hovoří pouze jako o velké židovské vesnici. (Bryce, 2009, str. 217-218, Negev, 1999, str. 125–126)

8 Závěr

Na základě provedeného zkoumání se ukazuje, že pro celkové zhodnocení uspořádání, vzhledu a fungování pelištejských měst bude třeba nashromáždit více archeologických nálezů a lokality zkoumat komplexněji (celá řada těchto sídlištních areálů je mimo stávající zástavbu, a tak to snad s výjimkou Gazy pravděpodobně bude v budoucnu i možné). Z dat, která se podařilo o Pelištejských městech nashromáždit, vyplývá z hlediska vývoje stavby měst celá řada zajímavých skutečností. I pro zkoumání v oblasti vývoje stavby měst a architektury je významné ztotožnění Pelištejců s tzv. Mořskými národy a stanovení jejich původu v Egejské oblasti. Je tedy potřeba si poopravit vnímání tzv. Mořských národů jako ničících (a nic neumějících) barbarů na lidi z jiného kulturního okruhu. Jinak by se jim bývalo bylo patrně nepodařilo na nově obsazených územích bleskurychle obnovit městské struktury a vybudovat vlastní relativně velká, plánovitě založená města (o rozloze několika desítek hektarů a s několika tisícovkami obyvatel), která byla zapojena do mezinárodního obchodu. Níže uvedené schéma ukazuje poměry mezi velikostmi Pelištejských měst (s výjimkou Gazy, kde její rozloha, s ohledem na okolnosti uvedenou výše, není známa) a vybraných významných Izraelských měst rané doby železné.

obr. 13 – Porovnání rozlohy Pelištejských a vybraných významných Izraelských měst rané doby železné
Pozn.: Jeden čtvereček představuje 1 ha rozlohy města, zvýrazněny jsou rozlohy akropolí – Horních měst, tam, kde jsou známy.
Zdroj: vlastní konstrukce

Jak je patrné Pelištejská města patřila v regionu spíše k městům větším, nicméně ve srovnání s největšími velkoměsty své doby – Babylonem a Ninive, která měla rozlohu 900 resp. 700 ha, patřila i ona spíše k městům střední velikosti.

Zkoumání pelištejských měst nám dále ukázalo, že vývoj stavby měst a směr vlivu kulturního pokroku směřoval nejen od východu k západu, jak se doposud soudilo, ale že měl i směr opačný, tj. že některé vymoženky městské kultury vznikly na západě,

jmenovitě v Egeidě a na Blízký východ a do Levanty byly přineseny až sekundárně. Jako příklad můžeme zmínit nejen koupelny s vanami z Ašdodu až nápadně připomínající koupelny nejen z Kréty (Knóssos), ale i z pevninského Řecka (Mykény, Týrins, Pylos) (blíže in Šilhánková, 2019a, str. 37, 85, 91 a 95), ale i typ megaronové stavby známé z pevninského Řecka již z doby raného neolitu (např. Sesklo – in Šilhánková, 2019a, str. 8) sloužící jako pelištejské svatyně v Ašdodu, Ekrónu, Gaze a na dalších místech. Velmi zajímavé je i zjištění, že součástí pelištejských chrámů byly i metalurgické dílny (viz. nález v Gaze), které můžeme opět najít na některých neolitických sídlištních v Evropě jako je např. Vučedol (blíže in Šilhánková, 2019b). Studium Pelištejských měst nám také ukazuje, že tzv. Mořské národy tedy nebyly nevzdělanými barbary, ale skupinami, které samy vycházely z rozvinutých městských kultur západu. O to záhadnější je důvod jejich pohybu směrem do Levanty a Egypta, který můžeme stále více spatřovat ve změnách, rozumějte zásadně zhoršených, životních podmínkách v důsledku změny klimatu (blíže o těchto důvodech a pohybech např. in Tainter, 2009, Cline, 2019 nebo Šilhánková, 2020). Pelištejci, byť se v Levantě uplatnili po dobu jen přibližně 500 let (mezi 12. a 7. stol. př. Kr.), než byli překryti dalšími kulturami, přinesli významné obohacení kultury a stavby měst v Levantě a na Blízkém východě o prvky pocházející ze západu a přispěli tak ke globalizaci civilizace rané doby železné.

Literatura

- BALAGE BALOGH ARCHAEOLOGY ILLUSTRATED [online] akg-images [cit. 16.5.2020] Dostupné z: <https://www.ahg-images.fr/CS.aspx?VP3=SearchResult&VBID=2U-MESQ5HJ962GW&LANGSWI=1&LANG=English&PN=3>
- BARAKO, Tristan J. The Philistine Settlement as Mercantile Phenomenon? in *American Journal of Archaeology*, Vol. 104, No. 3, 2000, pp. 513–530. [online] [cit. 2020-10-20] Dostupné na: www.jstor.org/stable/507227.
- BARDTKE, Hans. Příběhy ze starověké Palestiny. Tradice. Archeologie. Dějiny. Praha: Vyšehrad 1988.
- BEN-SHLOMO, David, et al. Cooking Identities: Aegean-Style Cooking Jugs and Cultural Interaction in Iron Age Philistia and Neighboring Regions. in *American Journal of Archaeology*, Vol. 112, No. 2, 2008, pp. 225–246 [online] [cit. 2020-10-20] Dostupné na: www.jstor.org/stable/20627448.
- BIBLEWALKS.COM. Ashdod Maritime [online] Biblewalks.com 2020 [cit. 2020-08-23] Dostupné na: <https://www.biblewalks.com/Photos124/AshdodYamCitadelAerialView.jpg>
- Bryce, Trevor et al. The Routledge handbook of the peoples and places of ancient western Asia: from the early Bronze Age to the fall of the Persian Empire [online]. London: Routledge, 2009 [cit. 2020-06-21]. Dostupné z: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/natl-ebooks/detail.action?docID=452308>
- Cline, Eric H. 1177 př. Kr.: zhroutil civilizace a invaze mořských národů. Praha: Vyšehrad, 2019. ISBN 978-80-7429-805-9.
- HERODOTOS. Dějiny aneb devět knih nazvaných Músy. Praha: Odeon, 1972.
- HRŮŽA, Jiří. Svět měst. Praha: Academia 2014. ISBN 978-80-200-1808.
- KOGAN-ZEHAVID, Elena. Tel Ashdod. in *Hadashot Arkheologiyot: Excavations and Surveys in Israel*. Vol. 118, 2006. [online] [cit. 2020-10-19] Dostupné na: www.jstor.org/stable/26584122.
- Izraelské muzeum v Jeruzalémě, navštíveno 1.12.2019
- JEPSEN, Alfréd. Královská tažení ve starém orientu. Prameny k dějinám starověké Palestiny. Praha: Vyšehrad 1987.
- KRATZ, Reinhard Gregor. Starověký Izrael in Lehmann, Gustav Adolf A Schmidt-Glinzer, Helwig (ed.) *Dějiny světa. Globální dějiny od počátků do 21. století 2. Starověké světy a nové říše 1200 př. Kr. až 600 po Kr.* Praha: Vyšehrad 2012. ISBN 978-80-7429-292-7.

- MAEIR Aren M. The Historical Background and Dating of Amos VI 2: An Archaeological Perspective from Tell E - âfî/Gath. in *Vetus Testamentum*, Vol. 54, No. 3, 2004, pp. 319–334. [online] [cit. 2020-10-19] Dostupné na: www.jstor.org/stable/1518852.
- MAIER, Aren M. Khirbet Qeiyafa's surroundings about to obliterated! [online] The Tell es-Safi/Gath Archaeological Project Official (and Unofficial) Weblog 31.1.2013. [cit. 2020-10-13] Dostupné na <https://gath.wordpress.com/2013/01/31/khirbet-qeiyafas-surroundings-about-to-obliterated/>
- Moscato, Sabatino. Foiničané. Praha: Orbis, 1975.
- MÜLLER, Werner a Gunther VOGEL. DTV-Atlas zur Baukunst: Tafeln und Texte. Originalausg., 16. Aufl. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2013. ISBN 978-3-423-03020-5.
- Negev, Avraham, ed. The archaeological encyclopedia of the Holy Land. 3rd ed. New York: Prentice Hall, 1990. ISBN 0-13-044090-6.
- OSTROWSKI, Waclaw. Ludzie i środowisko. Wprowadzenie do historii budowy miast. Warszawa: Oficyna Wydawnictwa Politechniki Warszawskiej 1996. ISBN 83-86569-X.
- Pijoán, José. Dějiny umění. Vyd. 4., V Knižním klubu 1. Praha: Knižní klub, 1998. ISBN 80-7176-764-6.
- PROSECKÝ, Jiří. Encyklopedie starověkého Předního východu. Praha: Libri, 1999. ISBN 80-85983-58-3.
- Rawlinson, George. Phoenicia: history of a civilization. London: I.B. Tauris, 2005. ISBN 1-84511-019-6.
- SCHLOEN, David. Recent Discoveries at Ashkelon in The Oriental Institute of the University of Chicago No. 145. 1995 [online] [cit. 2020-10-19] Dostupné na: <https://oi.uchicago.edu/sites/oi.uchicago.edu/files/uploads/shared/docs/nn145.pdf>
- SYROVÝ, Bohuslav a kol. Architektura svědectví dob. Praha: SNTL 1974.
- Woolmer, Mark. A short history of the Phoenicians. London: Bloomsbury Academic, 2019. ISBN 978-1-3501-3026-5.
- ŠILHÁNKOVÁ, Vladimíra. Sídla hrdinů řeckých bájí. Vývoj předměstských a městských sídel egejské oblasti v době bronzové. Praha: ČVUT 2019a. ISBN 978-80-01-06652-2.
- ŠILHÁNKOVÁ Vladimíra Změny životního prostředí a jejich vliv na rozvoj či úpadek měst v historické retrospektivě In: Kugl, Jiří, ed. Člověk, stavba a územní plánování 12. ČVUT v Praze, Fakulta stavební 2019b. s. 140-164. ISBN 978-80-01-06634-8, ISSN 2336-7687.
- ŠILHÁNKOVÁ, Vladimíra. Dopady změny klimatu na města v současnosti a v období starověku: (komparace a poučení z historického materiálu) = The climate change impacts on cities in modern times and antiquity: (the comparison and the import of history): teze přednášky k profesorskému jmenovacímu řízení v oboru Architektura a urbanismus. Brno: Vysoké učení technické v Brně, nakladatelství VUTIUM, 2020. ISBN 978-80-214-5897-0.
- TAINTER, Joseph A. Kolapsy složitých společností. Praha: Dokořán, 2009. ISBN 978-80-7363-248-9.
- USSISHKIN, David. "Gath, Lachish and Jerusalem in the 9 Th. in Zeitschrift Des Deutschen Palästina-Vereins. Vol. 131, No. 2, 2015, pp. 129–149. [online] [cit. 2020-10-19] Dostupné na: www.jstor.org/stable/43664952.

Informace o autorce

Doc. Ing. arch. Vladimíra Šilhánková, Ph.D.

Katedra urbanismu a územního plánování, Fakulta stavební ČVUT v Praze

vladimira.silhankova@cvut.cz